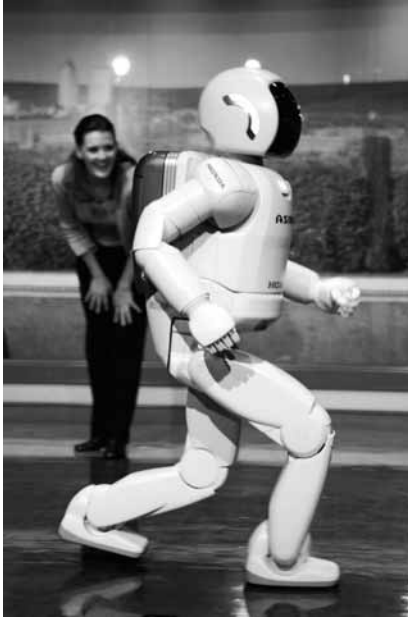

[B] **DE MENS ALS DOEL EN MIDDEL.
GIE VAN DEN BERGHE OVER VOORUITGANG
EN MAAKBAARHEID**

In *De mens voorbij. Vooruitgang en maakbaarheid 1650-2050* wil de Vlaamse ethicus en historicus Gie van den Berghe niet alleen een overzicht brengen van zo'n driehonderdvijftig jaar vooruitgangdenken, maar ook op de mogelijke verdere ontwikkelingen van dat denken vooruitlopen tussen vandaag en het midden van de eenentwintigste eeuw. Uiteraard is de idee van de maakbaarheid, in de meeste gevallen synoniem met "verbeterbaarheid" van mens en maatschappij, zo oud als de geschiedenis van de culturen, in elk geval vanaf de zogenaamde "As-tijd" tussen ongeveer 900 en 200 vóór onze tijdrekening en het ontstaan van de grote wereldgodsdiensten. De auteur beseft dat, maar concentreert zich vooral op de periode van de moderniteit, wanneer die vooruitgang en maakbaarheid expliciet als taken beschouwd werden die de mensen zichzelf hadden opgedragen. Van den Berghe plaatst, net als Jonathan Israel (2001) en Louis Dupré (2004), het begin van deze prometheïsche revolutie vlak na het einde van de vreselijke en ontuchtterende Dertigjarige Oorlog. In het eerste deel van zijn boek, "Een verlichte mens in een bewogen wereld", schetst hij een beeld van de belangrijkste facetten en actoren van de historische Verlichting. Het ging in die periode niet alleen om de kritiek op de godsdienst vanuit de filosofie (van Spinoza en Bayle tot de *Encyclopédie*), maar evengoed om de baanbrekende inzichten in de natuurwetenschappen, de mechanica, de staathuishoudkunde en de politieke theorie. De auteur aanvaardt het onderscheid dat Jonathan Israel gemaakt heeft tussen de zogenaamde "gematigde" en de "radicale" Verlichtingsdenkers, maar pleit voor een minder strikte scheiding tussen en vooral tégen een anachronistisch waardeoordeel over beide groepen. Hij merkt terecht op dat heel wat "gematigde" denkers op bepaalde terreinen duidelijk radicaal geweest zijn en vice versa, maar gaat volgens mij te weinig in op de centrale stelling van Israel (*Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750*, 2001), die beweert dat de toen zeer gewaagde stellingen van de radicalen of "spinozisten", atheïsten en materialisten achteraf

veel beter overeind gebleven zijn dan veel filosofische en politieke compromisposities van hun gematigde tijdgenoten en tegenstanders. Het overzicht van de historische Verlichting in deel één toont vooral aan dat de snelheid waarmee nieuwe doorbraken op allerlei gebied elkaar afwisselden en de bijna systematische manier waarop het traditionele joods-christelijke Westerse wereldbeeld na meer dan vijftien eeuwen boek na boek en pamflet na pamflet werd afgebroken, bijna onvermijdelijk tot de zelfoverschatting van de Verlichtingsdenkers moest leiden. Dit had tot gevolg dat hun geloof in de vooruitgang, want dat was het in feite, hun methodische kritiek ging domineren. Van de overtuiging dat de mens schepper van zichzelf en zijn omgeving kon worden, was het slechts een korte stap naar de theorie en praktijk van de wetenschappelijk verantwoorde ingreep in de menselijke natuur. De auteur toont heel duidelijk en in detail aan, hoe dergelijke ideeën meestal impliciet maar daarom niet minder reëel aanwezig waren bij de filosofen en wetenschappers van de zeventiende en achttiende eeuw. Hij zegt níet dat deze ontwikkeling van het Verlichtingsdenken naar bijvoorbeeld de rassenhygiënische ideeën en experimenten van de nationaalsocialisten onvermijdelijk was; wél dat het verkeerd zou zijn, elk verband tussen beide te willen ontkennen.

Het tweede deel van het boek, "Van natuurlijke naar menselijke selectie. Sociaaldarwinisme en eugenetica", brengt het fascinerende verhaal van de eugenetica vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot het einde van de Tweede Wereldoorlog. Het is het resultaat van jaren erudiet spuurwerk naar de diepgang en de verspreiding van theorieën en experimenten die hedendaagse lezers, bewust en onbewust beïnvloed door wat Van den Berghe "de dictatoriale praktijk" van nazi-Duitsland noemt, bijna automatisch tot dit laatste beperken. Omdat de auteur op geen enkel moment de rode draad door alle verschillende uitingen van die pogingen tot menselijke selectie loslaat, is het een fascinerend verhaal geworden dat leest als een spannende science-fictionroman. Met dit verschil dat het hier niet gaat om fictie, maar om reële gebeurtenissen waarom belangrijke wetenschappers, filosofen, sociologen en beleidsmakers meer dan een eeuw lang hebben bijgedragen. Op basis van de bevolkings-

ASIMO, “Advanced Step in Innovative Mobility”, een “humanoid” of menselijke robot ontwikkeld door het Japanse technologiebedrijf Honda.

theorie van Thomas Malthus, de succesrijke ontwikkeling van de evolutietheorie en de nieuwe inzichten in de genetica, onder meer de “nieuwe synthese” onder invloed van de eerst later erkende ontdekkingen van Gregor Mendel, ontstond de idee van de tegenstelling tussen de natuurlijke selectie en de “degeneratie” die de mensheid bedreigde en dringend moest worden gecorrigeerd. Een van de belangrijkste voorvechters van deze nationale “regeneratie” was de Brit Francis Galton, die in 1873 voorstelde een nationale instelling op te richten die per regio stambomen van duizend en meer individuen zou opstellen en documenteren. Ik citeer even: “Galton wilde zo veel mogelijk kwantitatieve gegevens samenbrengen en statistisch doorlichten om metertijd de natuurlijke begaafdheid van elk schoolkind te kunnen beoordelen, met de bedoeling de fysiek en mentaal meest belovende aan te moedigen, te bevoorstellen en uiteindelijk tot vroeg huwen aan te zetten. ‘Inferieure klassen’ kunnen dat beter niet doen, maar zolang ze celibatair blijven moeten ze voorkomend behandeld worden. Planten ze zich toch voort, dan leek het Galton

niet onwaarschijnlijk dat er een tijd zou komen ‘waarin zulke personen beschouwd worden als vijanden van de staat die geen aanspraak meer kunnen maken op een vriendelijke behandeling’. De talentrijken identificeren en hun voortplanting bevorderen, en de reproductie van ondermaatse mensen afremmen of verhinderen — Galtons agenda lag vast, al zou het nog een tiental jaar duren voor hij die begon uit te werken.”

Galton pleitte zowel voor een “positieve” als een “negatieve” eugenetica en zou daarin door de elite van de wetenschappers gevolgd worden, al zouden de manieren waarop deze projecten moeten worden uitgevoerd vaak hemelsbreed van elkaar verschillen. Van den Berghe toont overtuigend aan dat Galtons bekommernis gedeeld werd door conservatieve en progressieve, liberale en socialistische denkers, wat erop wijst dat het verkeerdt zou zijn de eugenetica als zodanig alleen nog maar vanuit onze kennis van de onmenselijke praktijken van het nazi-regime te willen beoordelen en veroordelen. Het is juist dat de “positieve” eugenetica van de nationaalsocialisten de inspiratie vormde voor menselijke kweekprogramma’s

zoals het beruchte *Lebensborn*project, terwijl we natuurlijk allen weten hoe hun vorm van “negatieve” eugenetica herleid werd tot de sterilisatie en vaak uitroeiing van “levensonwaardig leven”, een categorie die in een totalitair regime moeiteloos kon worden uitgebreid tot alle mensen die om medische, raciale, seksuele en zelfs politieke redenen als “vijanden van de staat” werden aangezien en daarom geëlimineerd mochten worden.

Wat in dit tweede deel van het boek echter opvalt, is het succes van deze theorieën en praktijken in landen die zichzelf als democratisch beschouwden. Lang vòr de nazi’s aan de macht kwamen was de praktijk van de sterilisatie van “ondermaatse mensen” bijzonder populair in de Verenigde Staten. In Frankrijk pleitte de katholieke Franse chirurg Alexis Carrell (*l’Homme, cet inconnu*, 1935) voor “de instandhouding van de sterken,” omdat een groot ras zijn beste elementen moet voortplanten. Maar hij ging verder dan dat met zijn voorstel zware criminelen een gepaste behandeling te geven in kleine euthanasie-instellingen voorzien van geschikte gassen. Waarom zou een staat gigantische sommen uitgeven aan gevangenen en asielen voor geesteszieken om het publiek te beschermen tegen gangsters en gekken? “Waarom behouden we deze nutteloze en schadelijke wezens?” De nazi’s stonden niet alleen, en tijdens de beginperiode van het Derde Rijk konden ze op de welwillende belangstelling tot de enthousiaste steun rekenen van talrijke geleerden en politici in Europa en Noord-Amerika.

De auteur vermeldt ook de bezwaren en het verzet van bepaalde geleerden en kerken tegen deze ontwikkelingen, maar in de periode voor de Tweede Wereldoorlog vormden ze eerder een minderheid. Dat blijkt ook uit het feit dat zelfs na 1945 veel eugenetische vorsers verder bleven publiceren en eugenetische centra in stand werden gehouden, zij het dat ze het beladen begrip “eugenetica” in de meeste gevallen veranderden in “genetica”.

In het laatste en veruit kortste deel van het boek behandelt de auteur de status van de (eu)genetica vandaag, meer precies na de ontdekking van de DNA-structuur in 1953. Hij beschrijft de ontwikkeling van positieve naar negatieve eugenetica, van de elitaire kweekprogramma’s van Galton en anderen naar de uitdagingen en opgaven van de

regeneratieve geneeskunde, onder meer op het vlak van de voortplanting. Hij verklaart die verandering niet alleen door te wijzen op de spectaculaire ontwikkelingen van de biotechnologie, maar ook op de verschuiving van het maatschappelijke zelfbegrip van de groep (natie, ras) naar het steeds autonomer wordende individu (of de ideologie daarvan). De staatseugenetica wordt vervangen door de privé-eugenetica, “met als hoeksteen de keuzevrijheid van de consument”: “De keuze is verschoven van juiste partners naar juist genoom of embryo. Vroeger selecteerde de eugenetica op erfelijkheidsdragers, op partner en toekomstige ouder, nu op genen, de eenheden van de erfelijkheid. Vroeger kozen we de vader of moeder van onze kinderen, nu kiezen we hun genen”.

In tegenstelling tot de voorstanders van de evolutionaire psychologie, die hij als een vorm van genetisch reductionisme beschouwt, pleit de auteur in het laatste hoofdstuk (“De mens als middel”) voor een nieuwe vorm van eugenetica als het juiste midden tussen de extremen van enerzijds de totale beheersing van voortplanting en nageslacht en anderzijds de blinde onderwerping aan het bestaande. Deze nieuwe synthese ligt biotechnisch binnen ons bereik, maar zal pas tot stand komen als we het project van de perfecte mens opgeven en rekening houden met tijd- en contextgebonden factoren als opvoeding en milieu en, vanzelfsprekend, ethische waarden als respect voor de individuele vrijheid en een egalitair waardesysteem.

LUDO ABICHT

GIE VAN DEN BERGHE, *De mens voorbij. Vooruitgang en maakbaarheid 1650-2050*, Meulenhoff|Manteau, Antwerpen/Amsterdam, 2008, 382 p.